

ВИРЋИНИЈА ПОПОВИЋ
ИВАНА ИВАНИЋ

ПОЕТИКА БЕЗНАЋА У БАЛКАНСКОМ
КУЛТУРНОМ КОНТЕКСТУ:
ЛИРСКО-ФИЛОЗОФСКИ МОДЕЛ
МИШЉЕЊА ЕМИЛА СИОРАНА^{1 2}

„Кад човек обрати пажњу на сопствено постојање, осећа се попут зачараног лудака који би да препадне своје лудило, да га именује. Навика ублажава наше чуђење што постојимо: 'ту смо и терај даље, имамо своје место у лудници постојања'.”

Емил Сиоран, *Крајњак њрећлед расјадања*, 2020.

САЖЕТАК: Рад се бави анализом опуса Емила Сиорана (Emil Cioran), румунско-француског филозофа и писца, са посебним нагласком на категорију безнађа као централног принципа његових филозофских ставова и поетике. Полазећи од биографских, историјских и културних околности које су обликовале Сиоранов интелектуални развој, рад указује на дубоку повезаност између егзистенцијалне кризе, осећања отуђености и песимистичког погледа на свет, који се у овом истраживању сагледавају и у ширем, балкан-

¹ Рад је написан у оквиру пројекта *Образовање, наука и култура Румуна у Банату у ери дигитализације*, који је финансирао Покрајински секретаријат за високо образовање и научноистраживачку делатност, Република Србија – Аутономна Покрајина Војводина, руководилац пројекта: проф. др Вирђинија Поповић, број пројекта: 003891044 2025 09418 004 000 000 001 04 002.

² Рад је написан у оквиру пројекта *Језици мањина у мултикултурном простору Војводине: савремени шокови, дигитални оквири и интеркултурне перспективе*, који је финансирао Покрајински секретаријат за високо образовање и научноистраживачку делатност, Република Србија – Аутономна Покрајина Војводина, руководилац пројекта: проф. др Ивана Иванић, број пројекта: 003908278 2025 09418 003 000 000 001 04 003.

ском културном контексту. У раду се указује на чињеницу да Сиоранов филозофски песимизам не представља искључиво теоријску позицију већ и специфичан лирско-стилски израз, обликован кроз фрагментарну форму, афористички исказ и наглашену субјективност. Анализа обухвата његова кључна дела: *На врхунцу безнађа*, *Крајњак преглед распадања*, *Силоџизми јорчине* и *Сузе и свеци*, при чему се указује на то да су теме апсурда, патње, смрти, бесмисла и декаденције конститутивни елементи његовог целокупног мишљења. Посебна пажња посвећена је Сиорановом односу према религији, историји и идеји напретка, које он радикално преиспитује, као и његовом дистанцирању од националног идентитета и прихватању позиције „апсолутног егзиланта”, што се тумачи и као одраз специфичних историјско-културних услова балканског простора. Рад показује да се у делу Емила Сиорана преплићу филозофска рефлексија и књижевна експресија, те да фрагментарност његовог израза није стилска особеност већ нужан одраз света лишеног кохерентног смисла. У закључку се истиче да Сиоранова поетика безнађа, посматрана у балканском културном оквиру, представља аутентичан модел мишљења који одбацује систем, утеху и коначне истине, али управо тиме задобија снагу дубоког егзистенцијалног сведочења о кризи модерног човека.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: поетика безнађа, Емил Сиоран, филозофски песимизам, балкански културни контекст, егзистенцијална криза

Један од представника румунског филозофског песимизма је Емил Сиоран (Emil Cioran, 1911–1995), са којим се српска читалачка публика упознала још пре више од педесет година преко превода *Крајњког прегледа распадања* (*Précis de décomposition*, 1949) из пера Милована Данојлића, у издању Матице српске 1972. и издавачке куће Дерета неколико деценија касније – 2020. године. Сиоранов опус преведен је скоро у целини на српски језик са румунског или француског језика, док монографских дела или научних радова о стваралаштву овог познатог француског мислиоца румунског порекла има веома мало. Од стручних књига о Сиорану можемо издвојити превод студије Еуђена Симиона *Сиоран – митологија несавршености* (*Cioran – o mitologie a nedesăvârșirilor*), у преводу Марије Ненадић Журка, коју је Издавачка књижарница Зорана Стојановића објавила 2019. године.

Емил Сиоран рођен је 8. априла 1911. године у Румунији, у селу Рашинари, близу Сибиња. С обзиром на то да се родио у Трансилванији, која је тада била под аустроугарском влашћу, био је припадник мањине у својој земљи, па се често суочавао са кризом идентитета. Још од младости окренуо се и против религије, иако

су му сви укућани били верници. Посветио се писању и читању, живећи живот са својим мрачним мислима. По завршетку гимназије у Сибињу студирао је филозофију у Букурешту, где је и дипломирао, одбранивши рад о Анрију Бергсону (Henri Bergson). Током 1936. и 1937. године био је професор у гимназијама у Брашову и Сибињу, а крајем 1937. добио је стипендију Француског института у Букурешту за наставак студија у Паризу. Тада напушта домовину, у коју ће се вратити само једном, накратко 1940–1941. године. Један део живота писао је на румунском, а после селидбе у Француску, због политичке ситуације у земљи, почео је да пише на француском језику. Промена језика изражавања и писања допринела је и промени његовог начина размишљања. Селидбом у Париз Емил Сиоран постаје аполитичан, али и очајан! Учи француски језик, на коме ће касније написати сва своја најважнија дела. Увек је имао оригинална мишљења о свему и врло вешто их је изражавао, али су сва његова запажања и мишљења најчешће била обојена негативним тоном. Слично песимистичкој филозофији Артура Шопенхауера (Arthur Schopenhauer), Сиоран почиње да критикује религију и све људе око себе, не воли ни своје сународнике, чак не воли ни своје постојање већ цени једино и искључиво смрт! Интензитет Сиорановог дистанцирања од сопственог националног идентитета био је изузетно изражен и врло јасно артикулисан у његовим филозофским делима. Тако у свом делу *Силоџизми горчине* (*Syllogismes de l'amertume*, 1952) наводи следеће: „Целог свог живота желео сам да будем нешто друго: Шпанац, Рус, Немац, људождер – било шта осим онога што јесам. У трајном револту против судбине, против рођења.”³ Полазећи од свеукупног развоја његовог опуса, од раних до позних фаза стваралаштва, Сиоранов биограф Илинка Зарифопол Џонстон (Illinca Zarifopol-Johnston) закључује да се централна „несрећа” која одређује Сиораново мишљење може разумети као „несрећа што је Румун”, односно као „драма безначајности”:

Прогоњен сопственим пореклом и феноменом који се може концептуализовати као „несрећа бивања Румуном”, Сиоран артикулише дискурс у оквиру циничко-елегијског регистра, при чему аргументација задржава висок степен логичке кохерентности и аналитичке прецизности. У контексту егзистенцијалне неукоренености субјект заузима позицију апсолутног егзиланта, односно појединца који дефинитивно раскида са простором свог порекла и његовим историјско-политичким детерминацијама. Такав процес

³ Emil Sioran, *Silogizmi gorčine*, prev. Jovica Aćin, Rad, Beograd 1998, 55.

отуђења не резултира интеграцијом у нови национални оквир. Напротив, статус апатрида функционише као примарни идентитетски модел, који надилази сваку накнадну етничку атрибуцију.⁴

Ово мишљење остаје присутно и у његовом каснијем животу, без назнака превазилажења, о чему сведоче бројни фрагменти и интервјуи у којима Сиоран сопствену егзистенцијалну патњу доводи у везу са осећањем понижења. Ово осећање он сматра најтежим за превазилажење и заборав. Разлоге због чега је своје рођење сматрао „несрећом” можемо потражити у његовој биографији и историјско-политичким контексту. Румунија је у периоду пре Првог светског рата била под снажним утицајем и ограничењима Аустроугарске монархије, што је значајно утицало на положај румунског становништва. У то доба они нису уживали пуна политичка и грађанска права, већ су своје позиције морали да остварују кроз активан политички ангажман. У таквом контексту посебно је значајна улога његовог оца, који је био изразито посвећен националистичким идејама. Због учешћа у политичким активностима он је заједно са супругом био интерниран у затворенички логор, где су провели више година – у време када је Емил Сиоран био дете. Ово рано и тешко искуство оставило је дубок траг у формирању његове свести, будући да је већ у најосетљивијем периоду одрастања био изложен последицама које су произилазиле из саме припадности румунској нацији. Према запажањима Сиорановог биографа Илинке Зарифопол Џонстон, Сиоран у приватним разговорима своје родитеље описује као „нормалне родитеље”,⁵ док их у раним текстовима не представља као националне борце, већ им приписује припадност „дегенерисаној раси”,⁶ што указује на рану и радикалну амбивалентност у његовом односу према сопственом пореклу и националном идентитету. Међу Сиорановим савременицима, односно школским друговима и блиским интелектуалним сарадницима, налазили су се истакнути представници румунске културне и научне елите, међу којима се посебно издвајају драмски писац Ежен Јонеско (Eugen Ionescu), филозоф Константин Нојка (Constantin Noica), филозоф и политички мислилац Мирча Вулканеску (Mircea Vulcanescu), као и историчар религије Мирча Елијаде (Mircea Eliade), уз друге значајне интелектуалце тог периода. Емил Сиоран је умро у Паризу 1995. године, у 84. години.

⁴ Constantin Zaharia, „Prefață”, Emil Cioran, *Îndreptar pătimăș. II, 70 de fragmente inedite*, Editura Humanitas, București 2011, 8 (превод аутора).

⁵ Ilinca Zarifopol-Johnston, *Searching for Cioran*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis 2009, 28–33.

⁶ Исто.

Сиоранове мисли о трагедији постојања, бесмислености живота и песимистичком приступу егзистенцијалним питањима доступне су срца и умове многих румунских писаца. Сиоран је својим афористичким есејима пружио нове погледе и нове увиде у човекову природу и постојање, што је многе у румунској књижевности подстакло на размишљање и инспирисало их на стварање. Његов утицај може се приметити у радовима румунских аутора друге половине XX века, који се баве сличним темама и негују стил попут његовог. То је створило културни контекст у коме су се његове идеје шириле и на тај начин обогаћивале књижевно стваралаштво Румуније, али и целокупног Балкана. Без обзира на чињеницу да је Сиоран део свог живота провео стварајући у Француској и писао делом на француском језику, његов утицај није нестао, нити је умањен. Иако његова филозофија одише песимизмом, а централно место заузимају теме попут отуђења, апсурда, досаде, узалудности, пропадања, тираније историје, вулгарности промена, свести као агоније, разума као болести, Сиоран сматра: „Живим само зато што је у мојој моћи да умрем кад ми се прохте; без идеје о самоубиству, одавно бих се убио” (*Сиолоизми ѿрчине*).⁷

Амерички писац Ник Пицолато тврдио је да „Сиоран као афористичар нема другог ривала, осим можда Ничеа”, а Сузан Сонтаг је за великог мислиоца рекла да је „најистакнутија фигура још од Кјеркегора, Ничеа и Витгенштајна”. За хрватског књижевника Горана Геровца Сиоран је био „песник Балкана – богумилског, есхатолошког, избразданог и тешког Балкана, песник ’балканске трулости где бескорисна иловача пуши заједно с људима.’” Сиоранове мисли увек наводе на размишљање као, на пример, ова да је „човек несрећна животиња протерана из животињског света с тачно толико маште да себи загорча живот”.⁸

Његова дела су обимна и обухватају различите теме које пружају увид у дубине људске психе и дубоке промисли о (не)смислу бивствовања. Битни елементи његовог опуса су: *филозофски ѿесимизам* – Сиоранови радови обилују филозофским размишљањима о смислу живота, постојању, смрти и патосу људске егзистенције. Он истражује теме као што су бесмисленост постојања, бол, очај, непостојаност и неизбежност смрти; *сѿилисѿички ѿесимизам* – Сиоранов стил писања карактерише дубоко проникнуто меланхо-

⁷ Емил Сиоран, *Сиолоизми ѿрчине*, прев. Миодраг Шупут, „М. Шупут”, Београд 1998.

⁸ Александар Чотрић, „Тријумф комичног над трагичним”, *Књижевни ѿреїлед*, год. 13, јануар–јун, бр. 30, 2022, 31.

лично расположење. Његови текстови често испољавају осећање безнађа, немоћи и огорчености према спољашњем и унутрашњем свету.

Емил Сиоран проматра и наглашава губитак вредности и смисла културних и друштвених институција. Критички се односи према модерном друштву и културном стању, називајући га патолошким и садистичким. Истражује патолошке аспекте људске психе, укључујући страх, анксиозност, меланхолију, отуђење и осећање дубоке туге и отупелости. Подједнако је заинтересован и за тему пропасти, где приказује своје осећаје непрекидне трагедије људског живота. У свом писању Сиоран често изражава осећање апсурдности и пустиње живота, наглашавајући бесмисленост и привидни хаос света. Он сматра да је живот често пун парадокса, противречности и бесмислених ситуација које доводе до осећања беспомоћности и огорчења.

Дело *На врхунцу безнађа*⁹ из 1934. године прва је Сиоранова филозофска књига. Написана је неколико година пре *Митта о Сизифу* Албера Камија, који је сматрао да је бесмисленост живота основни услов слободе, а сизифовски посао бесциљног постојања прогласио истинским разлогом за срећу. Сиоран у својој књизи, за разлику од Камија, уздиже безнађе и очајање као највиша достигнућа и искуства људског постојања: „Човек је несрећна животиња, напуштена у свету, принуђена да пронађе сопствени начин живота, какав природа пре њега није познавала. Због своје такозване слободе пати више него у највећем могућем ропству у природном постојању.”¹⁰ Ово дело је написано под утицајем његовог учитеља Наја Јонескуа (Nae Ionescu, 1890–1940) и представља узнемирујући унутрашњи дневник. Објављена 1934. године, у време када је аутор био студент у Берлину, *На врхунцу безнађа* представља и његов први значајан успех (добитник је Награде Фондације за књижевност и уметност „Краљ Карол II” за младе дебитантске писце). Већ у том раном делу уобличен је стил који ће постати препознатљив за целокупно филозофско стваралаштво Емила Сиорана – уместо сувопарног и строго академског излагања, он бира израз који је лирски, понекад и патетичан, испуњен парадоксима. Тако он већ на првим страницама изражава своје намере да одговори на системе апстрактне филозофске мисли. Млади аутор од свега 23 године поставља крајње наглашену субјективност, ослањајући се, пре свега, на интроспекцију и интуицију као основне методе мишљења. Прогоњен

⁹ Емил Сиоран, *На врхунцу безнађа*, прев. Петру Крду, Полиграф, Београд 1998.

¹⁰ Превод аутора.

и измучен несаницом и у непрестаној потрази за самим собом, румунски филозоф је почео да пише јер је морао „нешто да ради”, а то је била његова једина могућност, имајући у виду да је себе сматрао „човеком без професије”.¹¹ Дело *На врхунцу незнања* настаје из стања несанице и наглашене луцидности, које аутор доживљава као крајњи облик свести. У овом делу очај није представљен само као психолошко стање већ као онтолошка категорија, односно као начин односа према егзистенцији у којем појединац истовремено проживљава апсурд, патњу и фасцинацију животом:

Када бих могао, довео бих читав свет у агонију, да бих извршио темељно прочишћење живота; распламсао бих продорне и ужарене ватре у самим његовим коренима, не да бих их уништио, већ да бих им дао нову виталност и нову топлоту. Ватра коју бих распалио не би донела рушење, већ суштински космички преображај.¹²

Са стилског становишта, Сиоранов дискурс одступа од строгих оквира традиционалне филозофије, засноване на систематичности и апстрактној рационалности, и поприма фрагментаран, лирски и исповедни облик. Такав израз одражава епистемологију радикалне субјективности, у којој интроспекција и интуиција постају привилеговани облици спознаје, насуپрот дискурзивном разуму. Ову специфичну стилску и мисаону позицију потврђује и сведочанство песника П. Крдуа из Вршца, који је у Паризу водио разговор са Емилом Сиораном. Разговор је објављен у нашем часопису *Поља* 1987. године. Истичемо следеће:

Имам једну недоумицу. Како би изгледао чланак о Сиорану који би потписао сам Сиоран? Сада у *L'Express*-у пише: „Највећи француски писац је Румун” („Le plus grand prosateur français est roumain”), он коме је жао што није остао чобанин у свом родном селу Рашинари. Сиоран се на румунском пише Cioran. Упознали смо се у Паризу, у његовом стану, на мансарди, у улици Rue de l'Odéon. Небо је било сиво. Прелазак са румунског на француски је као прелазак са молитве на кривично право. Французи кажу да је Сиоран ненадмашан стилиста!...¹³

Управо та напетост између лирског импулса и филозофске рефлексije добија свој најинтензивнији израз у делу *На врхунцу*

¹¹ Emil Cioran, *Convorbiri cu Cioran*, Editura Humanitas, București 2004, 255.

¹² Emil Cioran, *Pe culmile disperării*, Editura Humanitas, București 1993, 22.

¹³ Petru Krdu, „Pisanje je olakšanje: razgovor s Emilom Sioranom”, *Polja: mesečnik za umetnost i kulturu*, br. 346, decembar 1987, 513–515, <https://polja.rs/wp-content/uploads/2016/10/Polja-346-13-15.pdf> (приступљено 19. 4. 2026. године).

безнађа. Дело је објављено и под насловом *Крик безнађа* у Подгорици, у издању Октоиха 2001. године (превод Петру Крду). Сиоранова мисао постиже радикалне форме егзистенцијалног песимизма. У овом тексту његова размишљања се концентришу око бесмислености живота и патње као конститутивних елемената људског постојања, при чему фрагментарна форма омогућава непосредно и снажно изражавање унутрашњих стања. Сиоранова концепција апсурда, блиска оној коју развија Албер Каму али радикалнија од ње, одбацује сваку могућност коначног смисла, инсистирајући на томе да су сви покушаји рационализације стварности тек привремене утехе пред неизбежношћу ништавила. Сматра да је „постојање немогуће јер умире због свега што му живот и перспектива смрти нуди. Осећа да умире од самоће, љубави, очајања, мржње и од свега што му живот пружа”.¹⁴ Сиоран је такође веома критичан према идеји да људски напредак и рационалност могу донети срећу или спасење. Дело дубоко урања у личну и колективну кризу смисла. Разматра егзистенцијалну анксиозност и потребу за разумевањем сопствене улоге у свету, сматрајући да је живот, као такав, бесмислен. Он не нуди утеху или решење за овакву патњу, већ је описује као суштински аспект живота који треба прихватити, јер живот нема унутрашњи смисао или сврху, а сваки покушај да се пронађе значење осуђен је на неуспех. У вези с тим, Емил Сиоран у поглављу „Предосећање краја и агоније” сматра да „агонија значи слом између живота и смрти. Ако је смрт иманентна животу, скоро васцели живот је агонија. (...) Права агонија је она у којој прелазиш кроз празнину и смрт, када те осећај свршетка неизлечиво конзумира и када смрт побеђује. У свакој истинитој агонији је тријумф смрти, чак и ако после тренутака свршетка наставиш да живиш”.¹⁵ Сиораново одбијање да понуди утеху или решење, као и његово инсистирање на искуству агоније као граничног стања између живота и смрти, додатно потврђују јединство форме и садржаја у његовом делу. На тај начин његова филозофија остаје како мисаони тако и стилски изазов, који од читаоца захтева прихватање фрагментарности као аутентичног облика истине:

Свака држава би добро поступила да похапси све мудраце и затвори их у напуштени замак, да не би никога више узнемиравали. Мрзим мудрост оних људи које истина не боли, који не болују од нерава, меса и крви. Треба прогласити ништавним све истине

¹⁴ Емил Сиоран, *Крик безнађа*, прев. Петру Крду, Октоих, Подгорица 2001, 11–12.

¹⁵ Исто, 20–21.

ушкопљених људи, без сперме у мозгу, без тескобе и очајања. Поштујем само виталне истине, органске и сперматске, јер знам да не постоји истина, већ само живе истине, плодови нашег неспокојства. У праву су они који живо мисле; јер не постоје одлучујући аргументи против њих. Чак и када би постојали, они не могу бити оборени, осим у истрошености. Јер људи који траже истину могу осећати само жал. Или мудраци ни до сада нису разумели да истина не може да постоји?¹⁶

Тако се враћамо и на осећај декаденције као губитак виталности и смисла, стање у којем појединци осећају дубоку празнину и незнање. Овај осећај представља одраз шире друштвене декаденције, где појединци губе веру у прогрес и рационалност као начине за постизање среће и испуњења. Један од кључних аспеката декаденције у *Крику незнања* јесте морални и културни пад. Сиоран примећује да у стању декаденције људи губе своје основне вредности и моралне оријентире. Културни живот постаје плитак и без суштине, испуњен површним задовољствима и материјализмом. Сиоран полази од уверења да не постоји човек који у најдубљим слојевима свога бића није осетио извесну чежњу за болом и болешћу, од којих је, ипак, настојао да побегне. Они који непрестано страдају жуде за оздрављењем, али га истовремено доживљавају као судбински губитак, као одрицање од дела сопственог идентитета: „Ако бол постане део твог бића, немогуће је превазилажење које не би личило на губитак и живљење. Оно најбоље, као и губитак живота, дугујем патњи.”¹⁷ Из свега наведеног закључујемо да Сиоран низом песимистичких и нихилистичких речи поручује да се на живот и смрт, свет и време, бесмисао и смисао, али и на постојање, гледа другачијим очима. Он све види као узалудно трошење времена и снаге, као покушај да се избегне из мрачне јаме времена и постојања. Стална тежња ка испуњености и бегу од депресије човека води ка апсурду, а не ка испуњеном и срећном животу. Сиоран је у поглављу „Не бити више човек” убеђен „да је човек несрећна животиња: напуштен, сам у свету, присиљен да пронађе сопствени начин живота”.¹⁸ За њега је бити човек нешто посебно. Доживљавање једне од најозбиљних трагедија, што значи живети у потпуно новом егзистенцијалном поретку, другачијем од природног: „Јер ако је разлика између човека и животиње у томе да животиња може бити само животиња, док човек може

¹⁶ Emil Sioran, *Silogizmi gorčine*, 83.

¹⁷ Исто, 70.

¹⁸ Исто, 65.

бити и не-човек, а тиме и нешто друго него он сам, онда сам ја не-човек.”¹⁹

Као што је напред наведено, песник Петру Крду је током осамдесетих година прошлог века у више наврата посећивао Емила Сиорана у Паризу. Након тих сусрета њихова комуникација се наставила и путем телефона, и то у одређеном периоду чак једном недељно. Иако је Сиоран у Паризу ретко примао посете, Крду је стекао његове симпатије те је са њим проводио више сати на мансарди у улици Odéon, у латинској четврти Париза. У том контексту Крду започиње превођење Сиорановог дела *Сузе и свеци*,²⁰ уз непосредне консултације са аутором. Реч је о књизи коју је Сиоран сматрао својим најзначајнијим делом на матерњем језику, због чега је инсистирао да управо она буде преведена. Као и у већини његових дела, и овде су централне теме живот и смрт, однос смртности и вечности у његовој филозофској визији, као и радикална сумња која је – по његовом схватању – утемељена у самој структури људског бића. Као син православног свештеника, Сиоран у младости интензивно трага за Богом у себи, при чему као једину могућу линију спасења препознаје музику. Дело је формално организовано као фрагментарни есеј, обликован кроз низ афористичких и филозофски згуснутих дефиниција. Скептицизам младог аутора креће се између крајње агресивних и експресивних тонова, с једне стране, и лирски интонираних, интроспективних пасажа, с друге стране, чиме се успоставља унутрашња напетост карактеристична за његов рани интелектуални опус.

Упркос томе што ће у готово сваком свом раду бити критичар религије, од дела *Сузе и свеци* (писаног на румунском) до *Злој Демиијурџа*²¹ (објављеног током париских дана), Сиоран никада неће потпуно напустити границе хришћанске религије, што не треба објашњавати чињеницом да је потекао из хришћанске породице. Дело *Сузе и свеци* (рум. *Lacrimi și sfinți*), први пут објављено 1937. године, представља дубоко лично и филозофски провокативно разматрање питања вере, светости, људске психе и егзистенције. Књигу је на српски језик превео Петру Крду; објављена је најпре у издању Светова 1996, а после тога 2011. у Издавачкој кући Центра за културу Пожаревац. Најновије издање књиге *Сузе и свеци* појавило се 2022. године у Књижевној општини Вршац (КОВ). Централне теме овог дела су патња и смрт, које су суштински делови људске егзистенције, неизбежне и непрекидно присутне, док аутор смрт

¹⁹ Исто, 66.

²⁰ Emil Sioran, *Suze i sveci*, prev. Petru Krdu, Svetovi, Novi Sad 1996.

²¹ Emil Sioran, *Zli demijurg*, Dereta, Beograd 2019. (Emil Cioran, *Demiurgul cel rău*, Editura Humanitas, București 1995.)

посматра као коначни аспект постојања. Сиоранова разматрања вере и религије су дубоко критична и истовремено искрено трагична. Он испитује улогу религије у људском животу, али и лицемерје које често прати верске институције. У једном од интервјуа Сиоран наглашава да је издавач у почетку прихватио рукопис без претходног читања, али да је након два месеца променио мишљење, оцењујући да је то дело у ком су изнесене „ужасне тврдње о Богу и религији”,²² непомирљиве са становиштем традиционалне религиозне свести. Упркос томе, књига је убрзо потом објављена као приватно издање, без назнаке издавачке куће, и то у одсуству аутора, који се у том тренутку налазио у Паризу као стипендиста. Рецепција дела *Сузе и свеци* била је изразито негативна, како у оквиру породичног круга, тако и међу ауторовим познаницима. Мајка му је, према сведочењима, упутила замерку да је такво дело „требало објавити тек након њихове смрти”,²³ док су га пријатељи критиковали због начина на који говори о Богу и светости, сматрајући такав дискурс недопустивим. Суочен са овим оптужбама, Сиоран је иронично и провокативно узвратио тврдњом да је књига *Сузе и свеци* „једина религијска књига написана на Балкану”,²⁴ истовремено испољавајући свест о парадоксалности сопствене позиције: као аутор који никада није истински искусио веру, нити је, како сам признаје, био у могућности да је задобије, он сопствени текст препознаје и као својеврстан неуспех унутар религијског хоризонта који настоји да проблематизује:

Покушах да схватим одакле долазе сузе и зауставих се код светаца. Јесу ли одговорни за свој горки сјај? Ко би знао? Чини се, ипак, да су сузе њихови трагови. Нису ли оне посредством светаца доспеле у свет; да ли без светаца не бисмо знали да плачемо за рајем? Хтео бих да видим бар једну сузу коју је земља упила... Све одлазе горе, нама непознатим стазама. Само бол претходи сузама. Свеци су их само рехабилитовали. Немогуће је приближити се свецима кроз спознају. Једино кад у нашим дубинама разбудимо успаване сузе и спознајемо путем њих, схватићемо како је неко могао да буде човек, али то више није. Светост сама по себи није занимљива; занимљиви су само животи светаца, процес током којег се човек одриче себе и креће путевима светости... Али процес којим неко постаје хагиограф? Ићи стопама светаца... поквасити табане њиховим сузама.²⁵

²² Emil Cioran, *Convorbiri cu Cioran*, 130.

²³ Исто.

²⁴ Емил Сиоран, *Сузе и свеци*, прев. Петру Крду, Центар за културу, Пожаревац 2011, 146.

²⁵ Emil Cioran, *Lacrimi și sfinți*, Editura Humanitas, București 1991, 5.

Свечи су у Сиорановом делу приказани као људи који су до-стигли врхунац духовног и моралног живота, али он не занема-рује ни њихове људске слабости и патње. Овим приступом Сиоран показује да светост није нешто недостижно, већ представља део људског искуства. Он у поменутом делу такође представља слику Бога – као противречну и контроверзну. Изражава своју сумњу у вредност и истинитост религијских учења, као и у постојање Бога као надземаљског бића које води и контролише свет.

Невољу рођења Сиоран разрађује у неколико својих францу-ских наслова (*Крајњак њрејлед расјадања*, *О незгоди званој рођење* и *Искушење живљења*).

Књига *Крајњак њрејлед расјадања* (франц. *Précis de décom-position*) објављена је у септембру 1949. године, а с француског на српски језик превео ју је Милован Данојлић. Након што му је издавачка кућа Éditions Gallimard објавила поменуто дело, Емил Сиоран је 1950. добио награду „Prix Rivarol”, признање за најбоље дело објављено у Француској чији аутор није француског порекла. У њој се Сиоран „показује као дијагностичар и сурови критичар болести појединца и читавог човечанства, чије су несреће кроз историју изазване веровањем у квазиапсолутне истине и засле-пљујуће илузије”.²⁶ У шест есеја аутор се бави темама нихилизма, док песимистичким разматрањем људске егзистенције открива апсурдност и бесмисленост живота, истичући да је свест о сопстве-ном постојању и неминовној пропасти један од главних извора патње. Један од значајних Сиоранових мотива је пролазност као неизбежна реалност, која нас подстиче да се суочимо са сопстве-ном смртношћу. Сиоранов песимизам се овде огледа у његовом неповерењу према идеји напретка. Он сматра да је вера у напредак и развој само илузија која прикрива дубоку патњу и бесмисао људске егзистенције. Сиоран често наглашава да је људски живот лишен унутрашњег смисла и да је свако трагање за смислом осу-ђено на неуспех. У делу *Крајњак њрејлед расјадања* Емил Сиоран испољава већу концептуалну експлицитност и изразиту стилску директност у односу на своје раније књиге. Ова промена у изразу може се уочити већ у уводном фрагменту под насловом „Надмоћ придева”, у којем се артикулише аутопоетичка перспектива, одно-сно начин на који аутор разуме природу речи, а посредно и саму суштину језика као филозофског медија.

Драган М. Јеремић у говору наведено књиге истиче да је Емил Сиоран својеврсни дијагностичар који Запад посматра из перспективе човека Истока, настојећи да специфичним „болести-

²⁶ Емил Сиоран, *Крајњак њрејлед расјадања*, прев. Милован Данојлић, Дерета, Београд 2020, задња корица књиге.

ма” западне цивилизације приступи терапијски, ослањајући се у великој мери на интелектуално искуство стечено у источном културном контексту. Према Сиорану, оно што би требало „лечити”, како код појединца тако и код човечанства у целини, јесу патње и историјске трауме које обележавају људско постојање, а кључни узрок тих појава он препознаје у искључивости и слепој верности идејама у које се без критичке дистанце верује. У том смислу, одбијање било какве идеолошке припадности и онемогућавање фанатизма представљају – по његовом мишљењу – основне предуслове за спречавање најтежих историјских облика насиља – погрома, масакра и системских репресија. Посебно наглашава да је највећа обмана она која се изговара у име колектива, најчешће од стране филозофа, политичара и реформатора. Изузетак у том погледу представљају песници, иако ни они нису увек имуни на подређивање одређеној доктрини, што се, како се наводи, огледа у примеру Шелија, за разлику од Шекспира, који је доследно одбијао да своје дело стави у службу било које „велике” идеје. Јеремић даље наводи следеће: „Емил Сиоран је више пута истицао да је побуна илузорна и да је једини аутентичан однос према свету прихватање немогућности промене судбине. Као паралелу будистичкој нирвани, он наглашава да је исправан животни став индиферентност, јер, како стоји у једном афоризму из збирке *Сусрећи са самоубиством* у делу *Зли димијурџи*, „били уништени или не, све остаје непромењено”.

Иако Сиоран експлицитно тврди да историја нема смисао, Јеремић указује да се у њој ипак може уочити одређена правилност: свака цивилизација почиње експанзивном активношћу „варвара”, који своје насиље оправдавају митом, идеологијом или принципима. Са развојем цивилизације опада вера у апсолутно, што доводи до постепене хуманизације обичаја и друштвених односа. Међутим, та хуманизација се тумачи као слабљење примарних импулса, будући да је, према овој концепцији, у основи људског бића импулс насиља. У том контексту, разлика између варварства и цивилизације не представља разлику у свести или моралу, већ је у питању превасходно биолошка разлика. Скептицизам, међутим, не нуди решење, већ доводи до перманентне егзистенцијалне блокаде у којој свет постаје неразмрсив проблемски комплекс, због чега се, парадоксално, јавља ишчекивање варвара – не као решења, већ као силе која укида сам проблем. На крају, Драган М. Јеремић закључује да је Сиоран конституисао филозофију која функционише као антифилозофија, идеологију која је истовремено антиидеологија, при чему се његов високи стил јавља као једини могући вид „искупљења” за радикални нихилизам који прожима његово дело.

Управо зато што живот не почива ни на чему, што за њега не налазимо ни бледо образложење, управо зато ми и постојимо у њему. Смрт је исувише прорачуната; сви су разлози на њеној страни. Тајанствена за наше нагоне, она се, у размишљању, приказује сасвим прозирна, без опсена и без лажних чари непознатог. Нагомилавањем безвредних тајни и монополисањем бесмислица, живот нас застрашује више од смрти: он је велика Непозната.²⁷

Одвајање од матерњег језика за Емила Сиорана није представљало једноставан процес. У једном интервјуу је признао да је писање прве књиге на француском, *Précis de décomposition*, трајало „три године, дању и ноћу”.²⁸ Сиоран наглашава да је прелазак на други језик за сваког писца „драматично” искуство, које неповратно мења целокупан стваралачки опус: речи више нису биле „независне” од аутора, као у периоду када је писао на матерњем румунском језику, већ постају „свесне”, у смислу да их мора пажљиво бирати након темељног промишљања. Стога је раскид са румунским језиком истовремено значајно и ослобађање од сопствене прошлости, али и ограничење стваралачких могућности, делујући на аутора попут својеврсне „лудачке кошуље”.²⁹

Почетак Сиоранове француске књижевне каријере био је изузетно захтеван: сам је признао да је рукопис дела *Крајњак њрећлег расџагања* морао да преправља четири пута пре него што га је 1947. године предао издавачкој кући Éditions Gallimard. Првобитну верзију, под насловом *Exercices négatifs*, показао је једном пријатељу, који ју је одмах вратио уз упозорење да мора бити у потпуности прерађена, будући да његов француски језик није довољно коректан. Сиоран је прихватио ову сугестију и током наредних верзија консултовао стручњака за баскијски језик, који је уједно био и одличан познавалац класичног француског. Иако је рукопис био завршен 1947. године, његово објављивање је одложено за две године, делимично због „недостатка папира”, а делимично услед финансијских потешкоћа издавачке куће Gallimard. У међувремену, рукопис су читале и друге личности из Сиорановог интелектуалног окружења, међу којима и француски песник Жил Супервјел, који је изјавио да га је дело изузетно подстакло у стваралачком смислу. У писму родитељима из фебруара 1949. године Сиоран пише да је књига номинована за награду за најбољи рукопис страног аутора, као и да је медијска пажња убрзала процес њеног штампања. Дело се појављује у књижарама у септембру исте године и добија повољ-

²⁷ Исто.

²⁸ Emil Cioran, *Convorbiri cu Cioran*, 182.

²⁹ Исто, 124.

не критике (у којима се наглашава „оригиналност дебитанта“) у часописима *Opéra*, *La Table Ronde*, *Combat* и *Le Monde*. Ипак, критичар листа *Le Monde* скреће Сиорану пажњу на чињеницу да би, приликом писања, требало водити рачуна и о читаоцима, будући да његово дело може имати негативан утицај на младу публику. Насупрот томе, Сиоран сматра да су књиге управо намењене да узнемире читаоца и подстакну га на преиспитивање свих уверења и апсолута. Године 1950, само годину дана након објављивања књиге, Сиоран добија награду „Prix Rivarol“ – последње књижевно признање које је прихватио у Француској, при чему га једногласно бира жири у чијем саставу су били, поред Жила Супервјела, Андре Жид и Жил Ромен. Три године касније Паул Целан је књигу превео на немачки језик, али она није забележила значајнији успех све до краја шездесетих година прошлог века. Године 1972. појављује се и шпански превод дела, који је релативно добро прихваћен, што је самог Сиорана посебно занимало и донекле радовало.

Књига афоризама и есеја *Силоџизми ѿрчине* (франц. *Syllogismes de l'amertume*) први пут је у српском преводу објављена у Београду, у преводу Миодрага Шупута 1998. године,³⁰ док исте године излази и у издавачкој кући Рад у преводу Јовице Аћина. Вршачки КОВ објављује исти превод Јовице Аћина 2024. године. Ово је друга књига Емила Сиорана на француском језику, која означава коначан прелаз ка афористичком стилу изражавања. Упркос значају који ће ово дело накнадно стећи у оквиру Сиорановог опуса, његова почетна рецепција била је изразито неповољна. Сам аутор је у једном интервјуу истакао да су га пријатељи упозоравали да се „компромитовао“ објављивањем тако „неозбиљне“ књиге.³¹ Са свега две новинске рецензије – једном у часопису *Elle* и другом у листу *Combat*, коју је потписао његов пријатељ Ги Димир (Guy Dumur) – и са приближно две хиљаде продатих примерака током двадесет година (упркос ниској цени од четири франка), овај том је у првом периоду био оцењен као „потпуни неуспех“. Међутим, четврт века касније, након што је издавачка кућа Éditions Gallimard објавила ново, цео издање, дело *Силоџизми ѿрчине* доживљава изненадну рецепцијску реафирмацију, поставши једна од најчитанијих књига у Француској и Немачкој. Овај неочекивани успех остао је нејасан чак и самом Сиорану, који се већ био помирио са оценом да је реч о уреднички „промашеном“ делу. У том контексту, забележено је да је једном приликом од стране представнице издавачке индустрије био замољен да напише сличну књигу, што

³⁰ Емил Сиоран, *Силоџизми ѿрчине*, 1998.

³¹ Emil Cioran, *Convorbiri cu Cioran*, 255.

је одбио уз образложење да се таква дела не могу писати по наруџбини.

Централне теме су: горчина, цинизам и критика друштва. Сиоран користи горчину као филозофско и емоционално средство да изрази своју разочараност животом, људима и светом уопште. Он исмева људске слабости, заблуде и лицемерје, често користећи сарказам и иронију, као у примеру: „На врхунцу наших гађења, изгледа као да се неки пацов инфилтрирао у наш мозак да би тамо уснио.”³² Сиоранова способност да претвори сложене мисли у кратке, провокативне форме чини ово дело трајним и инспиративним доприносом светској књижевности и филозофији. Његова разматрања о природи људске патње, бесмислу и декаденцији наводе нас на дубље промишљање о животу и свету око нас.

Следеће његово дело, *О незгоди званој рођење*³³ (*De l'inconvenient d'être né*, 1973), на српском је објављено у издавачкој кући Карпос 2018. године, у преводу Миодрага Шупута. Исто дело се појавило и раније под насловом *О незгоди бићни рођен*, као део издавачке целине Филозофска библиотека (књ. 2), о чему Драган Милуновић пише у поговору следеће:

Поред универзалне незгоде бити рођен, Сиоран пати од још две, за његове тумаче свакако незгодне особине: он је асистемски мислилац и стилиста. Сам се противио склапању онога што је створено разложено, сређивању онога што је намерно разбацано, свођења онога што је настало као сума ставова на неки поредак. Говорећи о могућностима интерпретације Ничеа, овако је пресудио и својим тумачима: „Ниче је сума ставова и пуко је омаловажавање тражити у њему вољу за редом, бригу о целини. Заробљеник својих расположења, он је бележио варијације. Његова филозофија (је) медитација о његовим каприцима, из које ерудите неправедно желе да издвоје константе које она одбија.”³⁴

Описујући аутора као „асистемског мислиоца и стилисту”, Милуновић указује на свесно одбијање филозофске тотализације и логичке кохеренције, што Сиоранову прозу приближава фрагментарној, афористичкој традицији, али је истовремено чини отпорном на класичне херменеутичке приступе. Оваква позиција подразумева да се његово дело не може читати као затворен систем идеја, већ као динамички скуп расположења, интуиција и егзистенцијалних увида.

³² Емил Сиоран, *Силојизми ђорчине*, 47.

³³ Емил Сиоран, *О незгоди званој рођење*, прев. Миодраг Шупут, Карпос, Лозница 2018.

³⁴ Драган Милуновић, „Поговор”, Емил Сиоран, *О незгоди бићни рођен*, прев. Миодраг Шупут, „М. Шупут”, Београд 1999, 153–158.

Сиораново дело *Пад у време*³⁵ (франц. *La Chute dans le temps*, 1964) тематски је усмерено на критичко преиспитивање епистемолошких основа људског сазнања. Емил Сиоран у њему полази од становишта да су човекова уверења и знања у великој мери утемељена на привидима и илузијама, односно на низу недоказаних и међусобно условљених претпоставки. За разлику од позиције развијене у делу *Искушење јосифа*, где се улазак у историју доводи у везу са лирским импулсом и естетизацијом личног искуства, у *Паду у време* акценат се помера ка антрополошкој димензији. Пад у историју тумачи се као последица човекове окренутости самом себи, односно као резултат интензивираних саморефлексије. У том контексту Сиоран износи радикалну критику интроспекције, указујући на то да „бавити се собом” већ подразумева извесну девијацију, док се опсесивно бављење „врстом” интерпретира као покушај да се субјективним немирима прида објективни и филозофски легитимитет.

У структури самог дела аутопоетички елементи јављају се релативно ретко и концентрисани су у два опсежнија фрагмента, што је у складу са доминацијом ширих егзистенцијалних и историјско-филозофских тема. У првом од тих фрагмената проблематизује се положај писца који је стекао репутацију управо захваљујући лирском изразу, као и последице које таква врста књижевне афирмације носи. Из аутопоетичке перспективе, може се претпоставити да Сиоран настоји да укаже на унутрашњу напетост и патњу која произилази из притиска књижевне славе, али и да критички преиспита сам лиризам као облик изражавања. Притом се наглашавају превасходно његови негативни аспекти, док се могући позитивни домети свесно маргинализују. Наведено се може тумачити и као покушај демистификације лиризма и одвраћања потенцијалних аутора од идеализације овог израза.

Који писац стекавши одређену славу не почне на крају због ње да пати, да осећа нелагодност што је познат или схваћен, што има публику, ма колико она била ограничена? Љубоморан на своје пријатеље који безбрижни уживају у удобности скровитости, потрудиће се да их из ње извуче, да поремети њихов спокојни понос, како би и они доживели муке и зебње успеха. Да то постигне, било које лукавство ће му изгледати оправдано. Отада ће њихов живот постати кошмар. Он им додијава, подстиче да пишу и да се показују, супротставља се њиховој тежњи за тајном славом, највишим сном

³⁵ Емил Сиоран, *Пад у време*, прев. Милица Козић, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад 2008 (Emil Cioran, *Căderea în timp*, Editura Humanitas, București 1994).

нежних и безвољних. Пишите, објављујте, понавља им јаросно, бестидно. Несрећници то и чине, не сумњајући шта их чека. Једини он то зна. Он вреба, хвали њихова стидљива бунцања силовито и претерано, с топлином бесомучника, да би их брже стровалио у бездан актуелности, открива или измишља њихове обожаваоце и ученике, подстиче гомилу читалаца, свеприсутних и невидљивих убица, да их прати. После извршеног недела, смирује се и нестаје, задовољан призором својих штићеника које муче исте муке и исти стид као и њега, стид и муке које добро сажима исказ не знам више ког руског писца: „Човек би могао полудети, при самој помисли да је читан.” Фигура писца који пати под теретом сопствене славе функционише као парадигматичан пример отуђења које произилази из процеса објективизације субјективног искуства. У том смислу, слава се не појављује као потврда вредности, већ као облик деградације интимног, јер оно што је настало из унутрашње нужности бива изложено погледу „гомиле”, чиме губи своју аутентичност.³⁶

Сиоранова анализа открива дубоко неповерење према комуникативној функцији књижевности: чин писања и објављивања не води дијалогу, већ производи нову врсту егзистенцијалне тескобе. Парадоксално, писац, који би требало да тежи видљивости, истовремено жуди за анонимношћу, што указује на унутрашњу противречност самог књижевног чина. Овакво становиште може се тумачити као радикализација модернистичког неповерења према јавности, али и као специфичан вид антихуманистичке критике културе, у којој се индивидуално искуство показује као неспојиво са колективним признањем.

У ширем контексту, овај фрагмент потврђује да се у књизи *Паг у време* Сиоранова мисао креће од критике сазнања ка критици постојања уопште: илузије не обухватају само когнитивне структуре већ и друштвене и културне механизме који обликују људски живот. Интроспекција, која је у основи његовог стила, не води ослобођењу, већ продубљује свест о немогућности аутентичног постојања у свету посредованом туђим погледима и очекивањима.

Сходно томе, може се закључити да Сиораново дело представља јединствену синтезу филозофске рефлексije и књижевне експресије, у којој је форма неодојива од садржаја. Његова фрагментарност није пука стилска особеност, већ нужан израз света лишеног кохерентног смисла. Кроз доследно разарање илузија – било да је реч о знању, историји, напретку или уметности – Сиоран гради мисао која одбија утеху и систем, али управо тиме задобија снагу

³⁶ Исто.

аутентичног сведочења о егзистенцијалној кризи модерног човека. Његова филозофија остаје отворен изазов за тумаче: не као систем који треба реконструисати, већ као искуство које треба разумети у својој противречности и интензитету.

У балканском културном простору књижевност се обликује на пресеку различитих језика, менталитета, историјских искустава, страхова и веровања, што доприноси стварању специфичног духовног и егзистенцијалног израза. При томе, слика Балкана није условљена искључиво историјским реалностима већ и спољашњим перцепцијама које су га често представљале као простор нечег дивљег, неукротивог и „заstraшујућег”, што је додатно утицало на обликовање културних и књижевних представа.³⁷

Сиоранове књиге објављене у Србији приказују Емила Сиорана као аутора који се истовремено уклапа у шире европске интелектуалне токове и остаје изразито маргиналан у односу на доминантне филозофске парадигме. Његова рецепција у српском културном простору посредована је преводима који настоје да очувају специфичну напетост између лирског и филозофског, али и да пренесу језичку прецизност и стилску фрагментарност која представља једно од основних обележја његовог писања. У целини, српска рецепција Сиорана потврђује да је реч о аутору чије дело надраста националне и језичке оквире, задржавајући снажан утицај у различитим културним срединама. Управо кроз ту рецепцију постаје јасно да Сиоранова филозофија, иако дубоко обележена скепсом и одсуством утехе, поседује изузетну интерпретативну виталност која омогућава њено стално и поновно читање и преиспитивање.

VIRĐINIJA POPOVIĆ
IVANA IVANIĆ

THE POETICS OF DESPAIR IN THE BALKAN CULTURAL CONTEXT: EMIL CIORAN'S LYRIC-PHILOSOPHICAL MODEL OF THOUGHT

SUMMARY: This paper analyzes the oeuvre of Emil Cioran, the Romanian-French philosopher and writer, with particular emphasis on the category of despair as the central principle of his philosophical

³⁷ Ivana Ivanić, Ema Durić, „Light and Shadow in Balkan Prose: Portraits, Myths and the Disintegration of a World in Works of Sadoveanu and Stanković”, *Dialogica. Cultural Studies and Literature Scientific Journal*, nr. 2, 2025, 37–47. <https://doi.org/10.59295/DIA.2025.2.05> (приступљено 16. 3. 2026).

outlook and poetics. Drawing upon the biographical, historical, and cultural circumstances that shaped Cioran's intellectual development, the study highlights the connection between existential crisis, feelings of alienation, and a pessimistic worldview, which are examined within the broader framework of the Balkan cultural context. The paper argues that Cioran's philosophical pessimism should not be understood solely as a theoretical position but also as a distinctive lyric-philosophical and stylistic expression, articulated through fragmentary form, aphoristic discourse, and pronounced subjectivity. The analysis focuses on Cioran's major works, including *On the Heights of Despair* (*Pe culmile disperării*), *A Short History of Decay* (*Précis de décomposition*), *All Gall Is Divided* (*Syllogismes de l'amertume*), and *Tears and Saints* (*Lacrimi și sfinți*), demonstrating that themes such as absurdity, suffering, death, meaninglessness, and decadence constitute the core elements of his thought. Particular attention is devoted to Cioran's attitude toward religion, history, and the idea of progress, all of which he radically reexamines, as well as to his distancing from national identity and his adoption of the position of the "absolute exile," interpreted here as a reflection of the specific historical and cultural conditions of the Balkan region. The paper demonstrates that philosophical reflection and literary expression are inseparably intertwined in Cioran's work, and that the fragmentary nature of his writing is not merely a stylistic feature but a necessary reflection of a world deprived of coherent meaning. In conclusion, it is argued that Cioran's poetics of despair, viewed within the Balkan cultural framework, constitutes an authentic model of thought that rejects systems, consolation, and ultimate truths, yet precisely through this rejection acquires the power of profound existential testimony to the crisis of modern humanity.

KEYWORDS: poetics of despair, Emil Cioran, philosophical pessimism, Balkan cultural context, existential crisis

Проф. др Вирђинија А. Поповић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за румунистику
popovic.virdjinija@ff.uns.ac.rs
ORCID 0009-0009-0670-7246

Проф. др Ивана Д. Иванић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за румунистику
ivana.ivanic@ff.uns.ac.rs
ORCID 0000-0001-6064-5028